

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ДУДА АЛЬОНА ВАСИЛІВНА

УДК 343.121

**ОБСТАВИНИ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОСОБУ
ОБВИНУВАЧЕНОГО, ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ
У КРИМІНАЛЬНІЙ СПРАВІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
Карпов Никифор Семенович,
Київський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Аленін Юрій Павлович,

Одеська національна юридична академія Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри кримінального процесу

кандидат юридичних наук, доцент

Біленчук Петро Дмитрович,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри криміналістики

Захист відбудеться 21 січня 2010 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.05 у Київському національному університеті внутрішніх справ за адресою: *ДП-680, м. Київ, Солом'янська пл., 1*

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету внутрішніх справ за адресою: *ДП-680, м. Київ, Солом'янська пл., 1*

Автореферат розісланий “___” грудня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Д. Удалова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із найважливіших завдань сучасної Української держави і суспільства в цілому є забезпечення законності, попередження та протидія злочинності, усунення причин та умов, що породжують та сприяють її розвиткові. У ст. 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою цінністю у державі. Кримінально-процесуальне законодавство є одним із регуляторів суспільних відносин і тому, у повній мірі, повинно забезпечувати пріоритет прав і свобод людини і громадянина та вказувати на недопустимість їх порушення в будь-якій сфері суспільних відносин, в тому числі і під час проведення досудового слідства.

Основною метою розслідування кримінальної справи є захист прав людини та встановлення істини у справі, що практично неможливо втілити у практику без встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого. Аналіз чинного законодавства дозволяє зробити висновки, що з зазначеними обставинами пов'язане вирішення таких важливих кримінально-правових та кримінально-процесуальних питань як обрання запобіжного заходу (ст. 150 КПК України), визначення виду покарання (ст. ст. 50-64 КК України), загальні засади призначення покарання (ст. ст. 65, 66, 67 КК України) тощо. Недооцінка даних, що характеризують особу обвинуваченого при проведенні досудового слідства, перешкоджає реалізації завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України).

За даними МВС України, у 2008 році виявлено 207740 осіб, що вчинили злочини, з них 1354 – неповнолітні, та 1827 – особи, які раніше вчиняли злочини. Вказані дані підтверджують необхідність встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, які є одним із основних інструментів у профілактиці вчинення злочинів.

Проведене анкетування показало, що 92,4 % слідчих ОВС вважають важливим вивчення особи обвинуваченого під час проведення досудового слідства, а планують цю роботу всього 68,2 %, у результаті чого, у процесі доказування допускається ряд помилок, пов'язаних із прийняттям необґрунтованого рішення у справі. Так, 30,3 % слідчих ОВС вказали, що мали випадки повернення справи на додаткове розслідування, в тому числі у зв'язку із неповнотою встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, а 56,1 % вказали, що під час розслідування кримінальної справи зіштовхнулися із проблемою отримання матеріалів, що характеризують особу обвинуваченого.

Проблема дослідження обставин, що характеризують особу обвинуваченого завжди привертала увагу вчених. Різні її аспекти висвітлювались у роботах науковців – Ю. І. Азарова, П. Д. Біленчука, М. М. Букаєва, М. Т. Ведернікова, А. П. Гель, Н. М. Гребньової, А. П. Гуськової, М. Г. Коршика, Г. К. Курашвілі, О. О. Левендаренка, І. А. Макаренко, І. А. Матусевича, Г. М. Омеляненко, В. Т. Очередіна, С. С. Степичева, П. П. Цветкова, С. П. Щерби, та інших. Окремі положення вказаної проблеми висвітлені у роботах вчених, які зробили вагомий внесок у її дослідження, а саме: В. І. Акулова, Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, О. І. Білоусова, В. І. Галагана, Ю. М. Грошевого, А. Я. Дубинського,

А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, М. В. Костицького, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, М. М. Михеєнко, В. Т. Нора, Н. М. Пісоцької, М. А. Погорецького, Р. Ю. Савонюка, С. М. Стахівського, Л. Д. Удалової та інших.

Однак, питання щодо особливостей встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого різних категорій, з урахуванням положень Конституції України, ратифікованих Україною міжнародно-правових актів у галузі прав людини і судочинства, суттєвих змін внесених до кримінально-процесуального кодексу, за часів незалежності України, на рівні комплексного дисертаційного дослідження розроблялось недостатньо. Тому, це питання потребує глибокого теоретичного осмислення, систематизації та узагальнення існуючого матеріалу, розроблення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства і практики доказування у кримінальних справах. Саме цим й обумовлено актуальність цього питання та необхідність його розроблення в рамках наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведене відповідно до "Пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004 – 2009 рр.", затверджених наказом МВС України від 05.07.2004, № 755, Комплексною програмою профілактики правопорушень на 2007 – 2009 рр., затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006, № 167.

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої Ради Київського національного університету внутрішніх справ 26.12.2006, протокол № 17; зареєстрована у переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (2007 рік): розглянута та схвалена відділенням АПрН України (№ 667); передбачена планами науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Київського національного університету внутрішніх справ на 2006 – 2008 рр.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в тому, щоб на основі проведеного комплексного теоретичного аналізу правових норм розробити науково-обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства в частині обставин, що характеризують особу обвинуваченого, як елемента предмета доказування у кримінальній справі.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

- проаналізувати поняття "особа обвинуваченого" у кримінальному судочинстві, розкрити її соціальну сутність та правову природу;
- з'ясувати обсяг даних, що характеризують особу обвинуваченого, які є одним із елементів предмета доказування;
- визначити структуру особи обвинуваченого, проаналізувати зміст та значення її елементів у кримінальному судочинстві;
- розкрити основні напрями вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого різних категорій;
- встановити недоліки у процесуальній діяльності слідчого, які пов'язані з установами обставин, що характеризують особу обвинуваченого;

- надати обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства з метою вдосконалення норм, які регулюють установлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у ході встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

Предмет дослідження – обставини, що характеризують особу обвинуваченого, як елемент предмета доказування у кримінальній справі.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети та завдань дослідження, його об'єкта та предмета. Методологічну основу становить загальний діалектичний метод наукового пізнання реально існуючих явищ, а також їх зв'язок із практичною діяльністю відповідних правоохоронних органів. Для досягнення поставленої в роботі мети, використані: *структурно-системний метод* застосовувався під час аналізу конкретних елементів, які входять до обставин, що характеризують особу обвинуваченого, а також для встановлення взаємозв'язку між зазначеними елементами (підрозділи 1.2, 1.3); *історико-правовий метод* дозволив простежити історичні витоки "особи обвинуваченого" (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий метод* було покладено в основу аналізу та співставлення національного та іноземного кримінально-процесуального законодавства в частині розглядуваних питань (підрозділи 1.2, 2.1); *соціологічний метод* застосовували при визначенні параметрів анкетування серед працівників органів досудового слідства та під час оброблення анкетних даних (підрозділи 1.2, 1.3, розділи 2, 3); *статистичний метод* використовувався під час вивчення практики органів досудового розслідування та її порівняння із статистичними даними МВС України (підрозділи 1.2, 1.3, розділи 2, 3); *метод моделювання* надав змогу визначити норми проекту статей КПК України, що можуть застосовуватися під час встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого (розділи 1, 2, 3); *метод узагальнення* вжито для системного аналізу різних позицій вчених-юристів з досліджуваної проблеми (розділи 1, 2, 3).

Нормативну базу дослідження становлять: Конституція України, Кримінально-процесуальний та інші кодекси України, проект КПК України (від 13.12.2007, № 1233), міжнародно-правові акти у галузі прав людини і судочинства, ратифіковані Верховною Радою України, законодавчі та підзаконні нормативні акти, що були чинними на території України з давніх часів і до сьогодення. Використано відповідне законодавство країн близького та дальнього зарубіжжя.

Емпіричну базу дослідження становлять дані опитування за спеціально розробленою анкетною 398 слідчих ОВС, аналізу 167 кримінальних справ, рішення по яким прийнято слідчими ОВС та прокуратури, а також статистичні дані МВС України за 2006 – 2008 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації на основі використання доробку вітчизняних та зарубіжних учених, вивчення матеріалів кримінальних справ, узагальнення даних проведеного анкетування практичних працівників, з урахуванням положень чинного КПК України та його проекту й міжнародно-правових документів, сформульовано низку положень і висновків, нових

у концептуальному плані та важливих для юридичної практики. До найбільш істотних результатів, що містять наукову новизну, слід віднести такі положення:

вперше:

- обґрунтовано, що наявність даних, які негативно характеризують особу неповнолітнього обвинуваченого (заняття бродяжництвом, вживання алкоголю, наркотичних чи психотропних речовин, даних про те, що обвинувачений без постійного місця проживання тощо), може бути підставою призначення комплексної судово-медичної та психолого-психіатричної експертизи;

- аргументовано, що наявність у обвинуваченого певного соматичного захворювання чи тілесних вад може бути підставою до обов'язкової участі у справі спеціаліста та захисника;

- визначено основні напрями встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого з рецидивом злочинів (кількість попередніх судимостей, час, повноту відбування покарання, підстави звільнення від покарання, фізичний та психічний стан здоров'я після відбування покарання тощо);

- сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін та доповнень до КПК України (ч. 4 ст. 68, ч. 5 ст. 72, ч. 4 ст. 433), а також до проекту КПК України (ч. 4 ст. 154, ч. 4 ст. 155), щодо встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого;

удосконалено:

- обсяг обставин, що характеризують особу обвинуваченого, який пропонується закріпити окремою статтею КПК України;

- процедуру допиту свідка та потерпілого, стосовно встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого;

- структуру особи обвинуваченого, яку пропонується відображати в узагальненій довідці-характеристиці – додаткові до обвинувального висновку;

дістало подальшого розвитку:

- поняття "особа обвинуваченого", з включенням до його дефініції такої ознаки, як "конкретна, індивідуальна особистість";

- пропозиції, щодо необхідності доповнення переліку обставин, що підлягають установленню та вивченню у справах про злочини неповнолітніх;

- визначення поняття "фізичні чи психічні вади особи обвинуваченого", та наукова позиція щодо його закріпленням у вигляді примітки до ст. 45 КПК України;

- положення, щодо необхідності врахування ставлення обвинуваченого до вчиненого злочину та його наслідків під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу;

- наукова позиція про те, що четвертим елементом процесу доказування є прийняття процесуального рішення та його обґрунтування.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані й обґрунтовані автором теоретичні положення, висновки і пропозиції, які містяться в дисертації впроваджені:

- у законотворчій сфері – при внесенні змін та доповнень до чинного КПК України, доопрацюванні проекту нового КПК України (акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя від 24.02.2009, № 04-30/18-559);

- у практичній діяльності – в системі службової підготовки та практичній діяльності органів досудового розслідування (акт впровадження ГСУ МВС України від 09.02.2009, № 13/11-524);

- у навчальному процесі – при викладанні дисципліни "Теорія судових доказів" та підготовці відповідної навчально-методичної літератури для вищих юридичних навчальних закладів (акт впровадження Київського національного університету внутрішніх справ від 22.01.2009); при викладанні дисциплін "Кримінальний процес" та "Криміналістика" (акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 19.03.2009, акт впровадження Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького від 23.02.2009).

Апробація результатів дослідження. Теоретичні положення та висновки дисертації були оприлюднені автором та обговорені на конференціях: "Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку" (м. Луцьк, 23–24 березня 2007 р.); "Проблеми забезпечення конституційних прав особи у кримінальному судочинстві" (м. Львів, 26 жовтня 2007 р.); "Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми" (м. Тернопіль, березень 2008 р.); "Совершенствование следственной и экспертной практики" (Російська Федерація, м. Омськ, 10–11 квітня 2008 р.); "Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми" (м. Тернопіль, червень 2008 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації опубліковані в десяти одноосібних статтях, п'ять із яких надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, чотирьох додатків на 30 сторінках, списку використаних джерел (222 найменування). Повний обсяг дисертації становить 246 сторінок, з них загальний обсяг тексту – 195 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дисертації, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; охарактеризовано мету, основні завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів; наведено дані про їх апробацію та впровадження, а також щодо публікацій, структури, обсягу дослідження.

Розділ 1 "Особа обвинуваченого та обставини, що її характеризують" складається із трьох підрозділів, які присвячені дослідженню особи обвинуваченого та комплексу обставин, що її характеризують.

У *підрозділі 1.1. "Поняття особи обвинуваченого"* досліджується поняття та сутність особи обвинуваченого, висвітлюється історія її розвитку у кримінальному судочинстві.

Підкреслено, що особа обвинуваченого є одним із головних учасників кримінального процесу, так як після пред'явлення обвинувачення, кримінально-

процесуальна діяльність починає обертатися навколо неї. Така особа проявляє свої особистісні якості та властивості, які в тій чи іншій мірі мають вплив на вирішення конкретних питань у кримінальному судочинстві.

Акцентується увага на тому, що особі обвинуваченого властиві не лише ті ознаки та якості, які притаманні кожній людині (вік, стать, соціальний стан тощо), а також ті, які можуть бути властиві лише особі обвинуваченого (дані про метод, мотив вчинення злочину, антиправові погляди тощо).

На думку автора, особа обвинуваченого – це конкретна, індивідуальна особистість, яка володіє певною сукупністю якостей фізичної особи (позитивних та негативних), що характеризують її в основних та специфічних сферах людської діяльності, та, яку за наявності достатніх та достовірних доказів, у порядку передбаченому кримінально-процесуальним законодавством України, за вчинений злочин притягнуто до кримінальної відповідальності.

Кожна особа обвинуваченого є багатогранною, неповторною, й ті обставини, що її характеризують є неоднорідними, а їх обсяг у різних кримінальних справах неоднаковий.

У підрозділі 1.2. *"Предмет доказування та обставини, що характеризують особу обвинуваченого у кримінальній справі"* розглядаються різні позиції науковців щодо поняття предмета доказування.

Підтримується позиція Ю. М. Грошевого та С. М. Стахівського, які під предметом доказування розуміють ті дані та обставини, які необхідно встановити, доказати у кримінальній справі з метою її правильного вирішення.

Предмет доказування у всіх кримінальних справах є загальним (родовим), він може бути конкретизованим залежно від кримінальної справи та особи обвинуваченого. Звертається увага на значення встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого та їх місце у предметі доказування. Проведено аналіз кримінально-процесуального законодавства зарубіжних країн, щодо місця у предметі доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

Як свідчить практика, недостатність установлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, під час досудового слідства, є причиною повернення кримінальних справ на додаткове розслідування.

Проведене анкетування показало, що у 25,8 % справ, причиною повернення на додаткове розслідування була відсутність даних щодо судимостей, у 11,6 % – даних щодо психічного стану здоров'я особи обвинуваченого. Під час вивчення кримінальних справ встановлено, що у 94,0 % характеристики щодо особи обвинуваченого носили формальний характер.

Для покращення стану вивчення зазначених обставин, пропонується виділити їх у самостійну статтю 64¹ КПК України "Обставини, що характеризують особу обвинуваченого" та викласти її у такій редакції: "Під час проведення дізнання, досудового слідства та судового розгляду, у кримінальній справі підлягають установленню такі обставини, що характеризують особу обвинуваченого: 1) соціально-демографічні відомості: прізвище, ім'я, по батькові; дата та місце народження; громадянство; національність; освіта; сімейний стан (склад сім'ї та

взаємовідносини у ній); місце фактичного проживання та реєстрації; спосіб життя та умови проживання; матеріальний стан; місце роботи (навчання), стаж, посада, відношення до праці та навчання, рід занять та місця проведення дозвілля (характеристики із вказаних місць); 2) відомості щодо наявності судимості, адміністративних стягнень чи іншої протиправної діяльності (вирок суду за попередню судимість, характеристика з місць позбавлення волі, поведінка до, та після відбування покарання); 3) відомості щодо темпераменту, характеру, поведінки, емоційно-вольових та індивідуальних психологічних якостей, взаємовідносини та ставлення до потерпілого (інших учасників процесу), ставлення до вчиненого злочину та його наслідків; 4) стан фізичного, психічного здоров'я та загального розвитку обвинуваченого".

У підрозділі 1.3. *"Структура особи обвинуваченого у кримінальному процесі"* здійснено аналіз поглядів науковців щодо структури особи обвинуваченого та її елементів.

Дисертантом пропонується наступна структура особи обвинуваченого: 1) установочні (персонографічні) дані: прізвище, ім'я, по батькові; дата, місяць, рік народження; місце народження; місце проживання та реєстрації; громадянство; національність; освіта; рід занять, спеціальність, посада; відношення до військової служби; наявність військових чи інших спеціальних звань, орденів, нагород, медалей; 2) якості та властивості, що характеризують соціальний статус особи обвинуваченого, її спрямованість та функції в системі суспільних відносин та у життєдіяльності, а саме ті, що розкривають індивідуальні властивості обвинуваченого, моральність, поведінку, дані щодо відносин, які складаються в різноманітних сферах суспільного життя та фактори соціального середовища, що впливають на особу обвинуваченого; 3) кримінально-правові ознаки та властивості особи обвинуваченого (ставлення до вчиненого злочину, його наслідків, поведінка під час проведення досудового слідства у кримінальній справі (в тому числі й попереднього, якщо таке мало місце) та порівняння поведінки обвинуваченого під час розслідування кримінальних справ); 4) психофізіологічні особливості обвинуваченого: а) дані щодо психологічних, психічних особливостей здоров'я; б) дані щодо фізичного стану здоров'я.

Розкривається поняття та характеристика всіх структурних елементів особи обвинуваченого, їх суть, значення для встановлення обставин справи у кримінальному процесі.

Дисертант наголошує, що вивчення сукупності зазначених у структурі особи обвинуваченого елементів, забезпечить встановлення контакту з обвинуваченим, як результат – ефективне розслідування злочинів, призначення справедливої міри покарання, встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину та організація результативної роботи направленої на перевиховання обвинуваченого та профілактику вчинення нових злочинів.

Розділ 2 "Сукупність обставин, що характеризують особу обвинуваченого різних категорій" містить три підрозділи і присвячений дослідженню обставин, що характеризують особу неповнолітнього обвинуваченого, обвинуваченого з

фізичними чи психічними вадами, що не виключають осудності, а також обвинуваченого з рецидивом злочинів.

У підрозділі 2.1. "Обставини, що характеризують особу неповнолітнього обвинуваченого" акцентовано увагу на тому, що злочинність неповнолітніх у порівнянні з дорослою відрізняється високим ступенем активності. Від того, наскільки успішною буде боротьба з нею, залежить стан злочинності у майбутньому. Не останню роль у цій боротьбі відіграють обставини, що характеризують особу неповнолітнього обвинуваченого.

Специфіка особи неповнолітнього обвинуваченого у тому, що в силу вікових, сформованих психічних та психологічних особливостей, які можуть належати лише особам даної вікової категорії, вона суттєво відрізняється від повнолітньої особи обвинуваченого.

Розкривається характеристика обставин, що характеризують особу неповнолітнього обвинуваченого, які необхідно встановити під час досудового слідства у справі та їх значення (вирішення питання про порушення кримінальної справи відносно особи, перевиховання з метою профілактики вчинення злочинів у майбутньому тощо).

Під час провадження у справах про злочини неповнолітніх, особливо важливим є встановлення особи обвинуваченого та її віку. Однак, зустрічаються випадки, коли такі дані містять розбіжності, що не завжди усуваються на досудовому слідстві. Дисертант пропонує доповнити ст. 433 КПК України частиною 4, у такій редакції: "у разі наявності суперечливих відомостей щодо анкетних даних, віку неповнолітнього обвинуваченого, необхідно детально вивчити, встановити та документально закріпити правильні дані, які на початковому етапі розслідування кримінальної справи мали суперечності, та винести постанову про їх уточнення, в якій обґрунтувати та чітко зазначити у зв'язку із чим та які саме з наявних у матеріалах кримінальної справи відомостей необхідно вважати правильними".

Зазначена необхідність фіксації у матеріалах кримінальної справи про злочини неповнолітніх характеристики батьків, їх ставлення до виховання неповнолітнього, наявності чи відсутності дорослих підмовників.

Пропонується закріпити у ст. 433¹ КПК України умови та порядок призначення експертизи щодо неповнолітнього обвинуваченого: "1) у випадку необхідності вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього психічного захворювання або затримки психічного розвитку (здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій та їх наслідків, здатність керувати ними в конкретній ситуації) призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза; 2) для з'ясування рівня розвитку та інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, призначається судово-психологічна експертиза; 3) у випадку відсутності будь-яких документів що вказують на вік, ім'я, фізичне та психічне здоров'я неповнолітнього обвинуваченого, а також у разі виявлення відхилень у розвитку, крім того, встановлення фактів зайняття бродяжництвом, вживання алкоголю, наркотичних чи психотропних речовин, даних, про те що обвинувачений без певного місця

проживання, призначається комплексна судово-медична та психолого-психіатрична експертиза".

У підрозділі 2.2. *"Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, яка страждає фізичними чи психічними вадами, що не виключають осудності"* зроблено акцент на тому, що категорія обвинувачених із психічними чи фізичними вадами, які не виключають осудності, перебуває в особливому процесуальному статусі, що має вплив на специфіку проведення кримінального судочинства, передбачає наявність юридично-значущих наслідків.

Опитування слідчих ОВС показало, що 24,2 % дали правильну відповідь на питання про те, що собою являють фізичні чи психічні вади обвинуваченого та яке їх значення на досудовому слідстві. Однак, 31,6 % надали неправильну відповідь на це питання, а 44,2 % взагалі ухилилися від відповіді, що підтверджує практичну необхідність закріплення вказаного поняття у кримінально-процесуальному законодавстві у вигляді примітки до ст. 45 КПК України, а саме: *"Фізичні чи психічні вади особи обвинуваченого – це вроджені або набуті з часом індивідуальні особливості людського організму, які можуть носити постійний чи тимчасовий характер та не виключають осудності, однак при своїй наявності негативно впливають на формування та розвиток особи, обмежують її життєві інтереси, потреби, бажання, як результат – особа перебуває у стані, що заважає їй адекватно, повно сприймати всі обставини справи, відтворювати побачене, почуте, відчуте, та у повній мірі використовувати надані їй законодавством права, без допомоги сторонньої особи (захисника, перекладача, законного представника)"*.

Обґрунтовано значущість встановлення наявності захворювань та тілесних вад, що можуть спричинити появу та розвиток психічної вади особи обвинуваченого, та обов'язковість у такому випадку участі захисника та спеціаліста у справі. Пропонується пункт 2 частини 1 ст. 45 КПК України викласти у такій редакції: *"У справах про злочини осіб, які через свої фізичні або психічні вади (наявність певного захворювання; тілесних вад; частково порушені або повністю втрачені мова, слух, зір тощо), не можуть у повній мірі реалізувати право на захист та виконувати процесуальні обов'язки – з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення або з моменту встановлення цих вад"*. Ст.128¹ КПК України пропонується доповнити частиною 6, у наступній редакції: *"У справах про злочини осіб, які через свої фізичні або психічні вади (наявність певного захворювання; тілесних вад; частково порушені або повністю втрачені мова, слух, зір тощо) не можуть у повній мірі реалізувати право на захист та виконувати процесуальні обов'язки, під час проведення слідчих дій обов'язковою є участь спеціаліста (лікаря, психіатра, психолога тощо)"*.

Звертається увага на те, що осіб похилого віку не можна у кожному випадку відносити до категорії обвинувачених з фізичними чи психічними вадами, не встановивши їх стану здоров'я.

У підрозділі 2.3. *"Обставини, що характеризують особу обвинуваченого з рецидивом злочинів"* підкреслено, що для організації результативної кримінально-правової боротьби з рецидивною злочинністю важливим є вивчення особи обвинуваченого з рецидивом злочинів. Встановлення та вивчення обставин, що

характеризують такого обвинуваченого має значення для з'ясування ступеня суспільної небезпечності злочину, причин та умов, що спонукали до його вчинення та способів попередження подальшої злочинної діяльності.

Складність досудового слідства у таких справах полягає у особі обвинуваченого з рецидивом злочинів, яка на відміну від особи, що вперше обвинувачується у вчиненні злочину, має окремі характеристики та особливості, характерні лише їй (стійкість злочинних інтересів, прагнення до збереження та розвитку елементів злочинної субкультури, небажання брати участь у суспільно-корисній діяльності, що має прояв у відносно динамічній та продовжуваній злочинній поведінці, в підвищеній імовірності вчинення нових злочинів тощо).

Недоліком чинного КПК України дисертант вважає відсутність норми, яка б регулювала встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого з рецидивом злочинів. Тому, КПК України пропонується доповнити ст. 64² – "Встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого з рецидивом злочинів", у такій редакції: "Окрім обставин, зазначених у ст. ст. 23, 64 КПК України, у справах з обвинувачення осіб із рецидивом злочинів слід встановлювати: 1) дані, що свідчать про суспільну небезпечність особи обвинуваченого: кількість попередніх судимостей, дату набрання вироком законної сили, кваліфікацію та тяжкість вчинених злочинів, міру покарання, час та повноту відбування покарання, підстави звільнення від покарання за попередній злочин, ставлення до вчинених злочинів та їх наслідків, а також поведінка на досудовому слідстві та під час відбування покарання; 2) відношення до суспільно-корисної праці, встановлення роду занять, спосіб життя, поведінка у побуті до, та після звільнення з місць виконання покарання; 3) фізичний та психічний стан здоров'я особи обвинуваченого після відбування покарання (встановлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежностей тощо)".

Наявність у КПК України зазначеної статті сприятиме більш повному, всебічному вивченню особи обвинуваченого з рецидивом злочинів, оскільки конкретизуватиме предмет доказування у справах цієї категорії, що матиме позитивне відображення у практичній діяльності.

Розділ 3 "Доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого" містить три підрозділи та присвячений дослідженню процесуального порядку збирання, перевірки та оцінки відомостей, що характеризують особу обвинуваченого та прийняття рішення у справі.

У підрозділі 3.1. "Збирання відомостей, що характеризують особу обвинуваченого" зазначено, що процес доказування складається з таких частин: 1 – збирання доказів та їх процесуальних джерел (відшукання, виявлення, вилучення та фіксація доказів); 2 – перевірка доказів та їх джерел; 3 – оцінка доказів та їх джерел; 4 – використання доказів (прийняття рішення).

Проаналізовано способи збирання відомостей, що характеризують особу обвинуваченого, а саме: під час проведення огляду місця події, допиту учасників кримінального судочинства, обшуку та виїмки, освідування, відтворення обстановки та обставин події, призначення та проведення експертизи, витребування від підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян пред'явлення

предметів і документів, які можуть містити необхідні у справі дані, проведення ревізії, тощо. Автором проаналізовано вказані слідчі дії та обставин, що характеризують особу обвинуваченого, які можуть бути зібрані під час їх проведення.

Пропонується внести зміни до частини 2 ст. 68 та частини 1 ст. 167 КПК України, де законодавчо закріпити обов'язок слідчого встановлювати обставини, що характеризують особу обвинуваченого під час допиту осіб, які залучаються до сфери кримінально-процесуальної діяльності у якості свідків та потерпілих.

Звертається увага на те, що зібрані у справі відомості, що характеризують особу обвинуваченого, можуть бути використані як докази лише за умови їх фіксації шляхом, передбаченим законодавством.

Підкреслено практичну необхідність запровадження як додатка до обвинувального висновку довідки-характеристики, щодо особи обвинуваченого. У зв'язку із чим частину 1 ст. 224 КПК України пропонується доповнити пунктом 5, такого змісту: "довідка-характеристика на особу обвинуваченого, із зазначенням усіх відомостей, що її характеризують, та посиланням на відповідні аркуші справи". У частині 3 статті 224 КПК України слід зазначити елементи структури особи обвинуваченого, що підлягають встановленню та зазначенню у вказаній довідці-характеристиці.

Опитування слідчих ОВС показало, що 68,7 % вважають необхідним запровадження приєднання такої довідки до матеріалів кримінальної справи.

У підрозділі 3.2. *"Перевірка відомостей, що характеризують особу обвинуваченого"* йдеться про те, що відомості, які характеризують особу обвинуваченого в обов'язковому порядку підлягають перевірці. Підтримується позиція Ю. М. Грошевого та С. М. Стахівського про те, що перевірка полягає у виявленні доброякісності зібраних доказів, для встановлення обставин справи.

Перевірка відомостей щодо особи обвинуваченого відбувається вже у ході їх формування – проведення слідчої дії, та є найбільш складною на початковому етапі розслідування, коли встановлено лише окремі факти. Саме наявність незначної кількості зазначених відомостей й ускладнює процес їх перевірки.

З метою підвищення рівня перевірки відомостей, що характеризують особу обвинуваченого дисертант пропонує закріпити у КПК України вимогу перевірки наданих свідком та потерпілим показань про обставини, що характеризують особу обвинуваченого. Так, ст. 68 КПК України та ст. 154 Проекту КПК України слід доповнити частиною 4, такого змісту: "Показання свідків про обставини, які мають відношення до справи, в тому числі про факти, що характеризують особу обвинуваченого – підлягають перевірці". Ст. 72 КПК України необхідно доповнити частиною 5, а ст. 155 Проекту КПК України частиною 4 такого змісту: "Показання потерпілого про обставини, які мають відношення до справи, в тому числі про факти, що характеризують особу обвинуваченого – підлягають перевірці".

Перевірка відомостей щодо особи обвинуваченого є комплексним поняттям, оскільки такі відомості знаходяться у співвідношенні одна з одною, а отже перевіряти їх необхідно у сукупності.

У підрозділі 3.3. *"Оцінка відомостей, що характеризують особу обвинуваченого та прийняття рішення у справі"* досліджується поняття та значення

оцінки доказів у кримінальному процесі. Підкреслено, що відомості, які характеризують особу обвинуваченого підлягають обов'язковій оцінці та є доказами у випадку відповідності критеріям належності, допустимості, достовірності та достатності.

Оцінка відомостей, що характеризують особу обвинуваченого та їх процесуальних джерел – це розумова, логічна діяльність суб'єктів доказування, яка здійснюється за внутрішнім переконанням та на основі законодавства, з метою встановлення допустимості процесуальних джерел, а також належності, допустимості, достовірності та достатності відомостей, щодо обвинуваченого, як окремо, так і в сукупності з іншими доказами. Результатом оцінки є визначення придатності зазначених відомостей та можливість їх використання під час прийняття певного процесуального рішення у справі.

Підкреслено, що всі відомості, які характеризують особу обвинуваченого є належними взагалі у кримінальному судочинстві, однак у кожній конкретній кримінальній справі цей перелік дещо вузький. Обов'язок встановлення того, які відомості щодо обвинуваченого відповідають критерію належності та мають бути приєднаними до певної кримінальної справи, належить слідчому.

З метою підвищення ефективності оцінки відомостей щодо обвинуваченого та прийняття на їх основі рішення про застосування певного запобіжного заходу, чинний КПК України необхідно доповнити вказівкою про необхідність встановлення даних, щодо відношення обвинуваченого до вчиненого злочину та його наслідків. Статтю 150 КПК України та частину 2 ст. 118 Проекту КПК України, після слів "місце проживання", необхідно доповнити словами "ставлення до вчиненого злочину та його наслідків".

Підтримується позиція А. Я. Дубинського, Ю. М. Грошевого та С. М. Стахівського, про те, що четвертим елементом предмета доказування, після збирання, перевірки та оцінки доказів є прийняття процесуального рішення та його обґрунтування. Відомості, що характеризують особу обвинуваченого є одним із елементів предмета доказування, а отже мають значення під час прийняття певного процесуального рішення у справі.

ВИСНОВКИ

У висновках на основі проведеного комплексного й системного дослідження проблем встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого у кримінальній справі, сформульовано положення та рекомендації, які відповідають вимогам наукової новизни, мають значення для науки та кримінально-процесуальної діяльності, зокрема:

1. Особа обвинуваченого – це конкретна, індивідуальна особистість, що володіє певною сукупністю якостей фізичної особи (позитивних та негативних), що характеризують її в основних та специфічних сферах людської діяльності, яку за наявності достатніх та достовірних доказів, та, у порядку передбаченому кримінально-процесуальним законодавством України, за вчинений злочин притягнуто до кримінальної відповідальності.

2. Обґрунтовано та вдосконалено положення щодо доцільності закріплення у КПК України окремою статтею переліку обставин, що характеризують особу обвинуваченого та підлягають установленню під час розслідування кримінальної справи.

3. Визначено структуру особи обвинуваченого, складові якої є елементом предмета доказування, яку необхідно закріпити у довідці-характеристиці на особу обвинуваченого, у якості додатка до обвинувального висновку.

4. Для встановлення психологічних та психічних рис особи неповнолітнього обвинуваченого необхідно призначити комплексну судово-медичну та психолого-психіатричну експертизу, за умови наявності відомостей про заняття неповнолітнім обвинуваченим бродяжництвом, вживання алкоголю, наркотичних чи психотропних речовин, даних про те, що обвинувачений без постійного місця проживання тощо.

5. Чинний КПК України необхідно доповнити відповідним положенням, а у практичну діяльність запровадити правило, відповідно до якого за умови наявності у обвинуваченого певних хвороб чи тілесних вад, які можуть спричинити порушення пізнавальної діяльності та стати причиною розвитку психічних вад, в результаті чого особа не зможе повноцінно використовувати надані їй права – обов'язковою є участь захисника та спеціаліста у справі.

6. Аналіз кримінально-процесуального законодавства дозволив виявити відсутність у розділі 5 "Докази" норми, яка б урахувала і відображала особливості предмета доказування у справах обвинувачення осіб з рецидивом злочинів. Пропонується доповнити КПК України ст. 64² – "Встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого з рецидивом злочинів", в якій поряд з обставинами, передбаченими ст. ст. 23, 64 КПК України, необхідно встановити кількість попередніх судимостей, час, повноту відбування покарання, підстави звільнення від покарання, фізичний та психічний стан здоров'я після відбування покарання, тощо.

7. Обґрунтовано ефективність та доцільність закріплення у КПК України поняття фізичних та психічних вад, що допоможе усунути недоліки, які допускаються слідчими під час вивчення психофізіологічних особливостей особи обвинуваченого.

8. Сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін та доповнень до КПК України (ч. 2, 4 ст. 68, ч. 5 ст. 72, ст. 150, ч. 1 ст. 167, ч. 4 ст. 433), а також Проекту КПК України (ч. 2 ст. 118, ч. 4 ст. 154, ч. 4 ст. 155), що стосуються встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Камінська А. В. Вивчення особи неповнолітнього обвинуваченого / А. В. Камінська // Іменем Закону. – 2007. – № 7. – С. 21–23.

2. Каминская А. В. Понятие личности обвиняемого и ее изучение на досудебном следствии / А. В. Камінська // Право і Суспільство. – 2007. – № 3. – С. 57–61.

3. Камінська А. В. Роль даних щодо особи обвинуваченого в дотриманні прав обвинуваченого / А. В. Камінська // Держава і право. – 2008. – № 39. – С. 553–556.
4. Камінська А. В. Характеристика обвинуваченого – як необхідний елемент при встановленні та вивченні даних, щодо особи обвинуваченого / А. В. Камінська // Судова апеляція. – 2008. – № 1. – С. 83–87.
5. Дуда А. В. Суб'єкт злочину та особа обвинуваченого: співвідношення понять / А. В. Дуда // Судова апеляція. – 2008. – № 4. – С. 49–52.
6. Камінська А. В. Проблеми вивчення особи обвинуваченого / А. В. Камінська // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку : мат. III наук.-практ. конф. (Луцьк, 23–24 берез. 2007 р.). – Луцьк, 2007. – С. 247–248.
7. Камінська А. В. Права, законний інтерес обвинуваченого та їх зв'язок з вивченням особи обвинуваченого у процесі досудового розслідування / А. В. Камінська // Проблеми забезпечення конституційних прав громадян у кримінальному судочинстві : мат. наук.-практ. конф., (Львів, 26 жовт. 2007). – Львів, 2007. – С. 136–139.
8. Каминская А. В. Данные о личности обвиняемого, их роль и значение при проведении допроса обвиняемого / А. В. Каминская // "Совершенствование следственной и экспертной практики" : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Омск, 10–11 апр. 2008 г.). – Омск, 2008. – С. 119–123.
9. Камінська А. В. Значення встановлення рідної мови та мов, якими володіє особа обвинуваченого у кримінальному процесі / А. В. Камінська // Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми : мат. міжнар. інтернет-конф., (Тернопіль, берез. 2008 р.). – Тернопіль, 2008. – С. 79–83.
10. Камінська А. В. Встановлення та вивчення сімейно-побутової сфери життєдіяльності обвинуваченого, та її значення на досудовому слідстві / А. В. Камінська // Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми : мат. II міжнар. інтернет-конф., (Тернопіль, черв. 2008 р.). – Тернопіль, 2008. – С. 59–62.

АНОТАЦІЯ

Дуда А. В. Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, як елемент предмета доказування у кримінальній справі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2010.

Дисертація присвячена розгляду теоретичних та практичних питань, які виникають під час встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого у кримінальній справі. В роботі розглядається поняття особи обвинуваченого, визначаються обставини, що її характеризують, наводиться структура особи обвинуваченого. Визначаються основні напрямки встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого різних категорій.

Обґрунтовано та сформульовано пропозиції щодо можливих шляхів поліпшення слідчої та судової практики та вдосконалення чинного законодавства України, щодо встановлення та вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

Ключові слова: особа обвинуваченого, предмет доказування, обставини, що характеризують особу обвинуваченого, структура особи обвинуваченого, процес доказування.

АННОТАЦІЯ

Дуда А. В. Обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого, как элемент предмета доказывания в уголовном деле. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Киевский национальный университет внутренних дел. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена исследованию на монографическом уровне комплекса актуальных теоретических и практических проблем, возникающих при установлении и изучении обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого в уголовном судопроизводстве.

В работе исследуется история становления личности обвиняемого. Подчеркнуто, что личность обвиняемого является одним из главных участников уголовного процесса. Это связано с тем, что после предъявления обвинения, вокруг личности обвиняемого начинает вращаться вся уголовно-процессуальная деятельность. Отдельное внимание акцентируется на том, что кроме признаков, которые свойственны каждому человеку, личности обвиняемого присущи также те, которыми может владеть только такая личность (антиправовые взгляды, привычки и поступки, направленность преступного поведения и тому подобное).

Отмечается, что недостаточное изучение обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого в уголовном судопроизводстве, сказывается на неудовлетворительном уровне уголовно-процессуальных отношений, связанных с расследованием уголовного дела.

Предлагается авторское понятие личности обвиняемого. Так, личностью обвиняемого является конкретная, индивидуальная личность, владеющая определенной совокупностью качеств физического лица (позитивных и негативных), характеризующих ее в основных и специфических сферах человеческой деятельности, которую при наличии достаточных и достоверных доказательств, в порядке, предусмотренном уголовно-процессуальным законодательством Украины, за совершенное преступление привлечено к уголовной ответственности.

Проанализировано и обосновано значение выделение в отдельную статью УПК Украины перечня обстоятельств, подлежащих установлению при изучении личности обвиняемого на досудебном следствии, а также содержание и значение структуры личности обвиняемого в уголовном процессе.

Особое внимание уделено вопросам изучения личности обвиняемых разных категорий, а именно несовершеннолетних, лиц с физическими или психическими

недостатками, не исключая вменяемость, а также обвиняемых с рецидивом преступлений.

Высказывается мнение о том, что наличие данных, которые негативно характеризуют личность несовершеннолетнего обвиняемого (занятие бродяжничеством, употребление алкоголя, наркотических или психотропных веществ, наличие данных о том, что обвиняемый без определенного места жительства и тому подобное), может быть основанием назначения комплексной судебно-медицинской и психолого-психиатрической экспертизы.

Обоснована необходимость введения в УПК Украины статьи, регулирующей установление обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого с рецидивом преступлений, которая будет способствовать более полному и всестороннему изучению личности такой категории обвиняемых, конкретизируя предмет доказывания по делам данной категории.

Высказывается мнение о необходимости обязательного участия защитника и специалиста в уголовном судопроизводстве, в связи с наличием у обвиняемого определенного заболевания или телесных недостатков, которые могут повлечь за собой нарушение познавательной деятельности обвиняемого и стать причиной развития психических недостатков, в результате чего личность не сможет полноценно использовать предоставленные ей права.

Обосновано введение, в качестве примечания, в УПК Украины понятия "Физические или психические недостатки".

Рассмотрены и проанализированы способы и особенности собирания (фиксации), проверки и оценки ведомостей, характеризующих личность обвиняемого.

Высказывается мнение о том, что лиц пожилого возраста в каждом случае относить к категории обвиняемых с физическими или психическими недостатками, не исключая вменяемость, не установивши состояния их здоровья, нельзя.

На основе изучения процессуальной литературы, автор пришел к выводу, что четвертым самостоятельным элементом процесса доказывания является принятие решения по делу. Подчеркнуто, что обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого являются тем элементом, который обязательно учитывается при принятии решения по уголовному делу.

Автором обоснованы теоретические положения и изложены практические рекомендации, направленные на усовершенствование действующего уголовно-процессуального законодательства Украины и практики его применения в уголовно-процессуальной деятельности по установлению и изучению личности обвиняемых разных категорий, как элемента предмета доказывания в уголовном деле.

Ключевые слова: личность обвиняемого, предмет доказывания, обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого, структура личности обвиняемого, процесс доказывания.

SUMMARY

Duda A. B. Circumstances that characterize the identity of the accused, as an element of the subject of proving in a criminal case. – Manuscript.

Thesis for a Ph.D. degree in legal sciences, speciality 12.00.09 – Criminal procedure and criminalistics, theory of judicial expertise, operational-search activity. – Kyiv National University of Internal Affairs. – Kyiv, 2010.

The thesis is devoted to the consideration of theoretical and practical issues that arise during the establishment and investigation of the circumstances that characterize the identity of the accused in a criminal case. A concept of the identity of the accused is investigated in the research, the circumstances which characterize it, presents the structure of the identity of the accused. The main directions of the establishment and investigation of the circumstances that characterize the identity of the accused of various categories are determined. The suggestions on possible ways to improve the investigative and judicial practices and to perfect the current Ukrainian legislation, in establishment and investigation of the circumstances that characterize the identity of the accused, are proved and formulated.

Key words: the identity of the accused, the subject of proving, circumstances that characterize the identity of the accused, the structure of the identity of the accused, the process of proving.